

Heino GUSTAVSON

TALLINNA RANNAKAITSE KUNI 1864. AASTANI

Pidevalt areneva kaubanduskeskusena omandas Tallinn aegade vältel ka teatava strateegilise kaalu. Linna hõivamine tähendas ühtlasi tagamaa mõjustamist, ühendusteede kontrolli alla võtmist maal ja merel. Varasemate Tallinna rannakaitseobjektidena tulevad arvesse keskaegsed ehitised: alates 1372. aastast Sadamatorn (*port torn*) ja 1520. aastaist Paks Margareeta. Neist esimene oli nelinurkne, kivist, asukohaks täpselt määratlemata ala vallikraavist voolava kanali suudme juures.¹ Otse sadama muulil seisis *blokhausiks* nimetatud valve- ja kaitsehoone.

17. sajandi lõpuks olid Tallinna kindlustusrajatised täiustunud. Eriti aktiivselt oli asutud vallkindlustusi ehitama sajandi esimese poole lõpul, mil kerkisid juba bastionid. Varsti jäi keskaegne linnamüür teisejärguliseks objektiks. Intensiivseim muldkindlustuste rajamine toimus aastail 1670—1710, kusjuures bastionide projekteerimisel oli aluseks Vaubani süsteem. Paraku ei jõudnud relvastamine järele ehitustegevusele. Ka viimane realiseerus vaid osaliselt. Jäädes rannakaitse küsimuse piiresse märgitagu, et tollal lasus sadamaregiooni kaitse põhiliselt Skoone ja Suure Rannavärava bastionil ning Stuarti reduudil.² Vähemalt 1705. aastal on märgitud patarei Naissaare lõunaosas ja Maarjamäel.

Teatavasti kujunes Peeter I-le Läänemeri, eriti just Soome laht, «aknaks Euroopasse». Varsti pärast Tallinna kapituleerumist 1710. aastal andis ta kiireloomulise käsu asuda täiustama sadamat ning ehitada sinna ajakohaseid rajatisi. Sadama kõrvale loodi nn. Admiraliteediterritorium töökodadega. Kuid tööd ei laabunud mitmesuguste arvestatavate takistuste tõttu mitte alati edukalt.³

Üks varasemaid teateid Tallinna rannakaitsest pärineb aastast 1714. Ootamatult ründasid Rootsi sõjalaevad linna ning lähenesid sadamale ohtliku kauguseni. Nad said aga vastulöögi pikaraualistest suurtükkidest pulvärgil ning reduudilt Kalamaja kõrval.⁴ Viimase all tuleb mõista Stuarti reduuti.

Peeter I korraldusel algas patareide ehitamine Tallinna reidi äärde. Kalamaja rannas, praeguse Suur-Patarei tänava lõpu kohal valmis Lääne-patarei, sadama lääneküljel Katelpatarei (*Kesselbatterie*), Stuarti reduudi ette merre kaks tihedalt kõrvuti asetsevat patareid ühisnimetusega Topelt-patarei (двойная батарея). Viimased ühendatigi hiljem tegelikult. Vahetult pärast tsaari surma lisandusid kaugemate faarvaatrite riivistamiseks kolm nn. tähtkantsi (штерншанцы) — Naissaare Lõunaküllä, Miiduranda ja Väike-Paljassaarele. Need valmisid 1727. aastal, samal ajal kerkis Maarjamäe põhjanurgale Idapatarei.⁵

Ilmselt kartes elanike ebatruudust tsaarivõimule tühjendati Naissaar 1730. aastail elanikest. Oli ju vaenulik laevastik kevadel 1720 sinna desandandi teinud ja kohalikega hästi läbi saanud.⁶

¹ Zobel, R. Tallinna keskaegsed kindlustused. Tln., 1980, 99, 243—246.

² Kenkmaa, R., *Vilbaste, G.* Tallinna bastionid ja haljasalad. Tln., 1965, 25.

³ Tallinna ajalugu 1860-ndate aastateni. Tln., 1976, 355—356.

⁴ Zur Geschichte des Nordischen Krieges. — Das Inland, 1841, 23. Apr.

⁵ Kenkmaa, R., *Vilbaste, G.* Tallinna bastionid ja haljasalad, 41—43.

⁶ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA), f. 279, n. 1, s. 89, l. 36.

Aastal 1765 otsustati sõjalaevastiku baasiks kujundada Tallinn. Sellega langes ära Paldiski variant. Tallinna otsustati ehitada 12 aasta jooksul suur sõjasadam, ent asi jäi venima.

Patareisid siiski peeti enam-vähem korras. Linna merepoolset kaitset iseloomustab hästi A. W. Hupeli info 1774. aastast, mille järgi kogu laht on nagu sadam, mida hea kaitsta. Siin-seal on patareid või suurtükkide ülesseadmiseks ettevalmistatud kohad, kus on kerge liginevaid laevu hävitada. Reidid suus on ankrus valvelaev tsitadelli ülesannetes. Nii on vaenlase laevastikul raske tungida sisereidile, ilma et viga saaks. Seal aga tabab flotilli igast küljest äge tulelööb.⁷

Vene-Rootsi sõjas ilmusidki kohale Rootsi sõjalaevad ja 2. mail 1790 peeti maha merelahing, mille võitsid venelased. Nagu kinnitab kaasaegne teave, võtsid lahingust elavalt osa kaldapatareid.⁸

Kohe järgmisel aastal valmis järjekordne Tallinna sõjasadama projekt. Tööde kestuseks rehkendati 11 aastat, kuid ka seekord ei kulgenud kõik kavakohaselt. Kindlustusrajatistest ehitati tollal sakiline kaitsevall (retransšment) Admiraliteediterritooriumi kaitseks maa poolt ning Uus patarei Kadrioru randa (hilisema nimega Vana patarei). Paul I käsul korrustati mõnevõrra Paljassaare ja Miiduranna kantse. Üksikuid patareisid tekkis merekaldale veel 1799. aastal.⁹

Tallinnale ohtlik hetk saabus 12. mail 1801, mil reidil ankurduis Inglise eskaader. Selle admiralile teatati, et rannakaitse suurtükid on suunatud laevastikule. Kohalikke patareisid nimetati tugevateks, nii et need koguni Nelsoni ennastalgavale tegevusele võiksid edukalt vastu panna. Inglise lahkusidki.¹⁰

See hoiatav vahejuhtum manitses hoolikusele. Algas Tallinna rannakaitse tugevdamine. Samal aastal ehitati uus patarei põhja poole Pirita jõesuuet, olemasolevaid korrustati. Ning taas nõudis rannakaitse tähelepanu aastail 1805—1807, mil Venemaa osales sõjategevuses prantslaste vastu. Algas järjekordne Tallinna sõjasadama renoveerimine, mis kummatigi kestis kuni 1851. aastani. Remonditi kaldapatareisid ning ehitati uusi. Aastate viisi lähetati Tallinnast Riiga kindralkubernerile ülespuhutatud sisuga ettekandeid tehtu kohta. Kui aga nimetatu kord isiklikult kohale sõitis, siis masendas teda lohakus ja mahajäämus. Varsti sai asjast teada Aleksander I ja tegi korralduse koostada Tallinna kohta uus põhjalik kaitsekava. Selle realiseerimisele asuti alles 1820. aastal.¹¹

Tollal moodustati Tallinnas teine töörood ning eraldati vajalikud finantsid. Tegelik töö algas järgmisel kevadel, s.o. 1821. aastal. Hakati rekonstrueerima Topeltpatareid ning ehitama Paljassaarele «ettenihutatud kaitsetorni» (rahvasuus Valget torni).¹² Viimane valmis põhiliselt 1824. aastal. Kaitserajatis meenutas veidi Paksu Margareetat, kuigi miniatuuris. Paekivihoone toetus kuni 38 jala sügavuseni rammitud püstpalkidele, selle treppidega keskosa oli vahelagedeta ning seal seisis vints relvade ja laskemoona tõstmiseks. Kaitsekorruseid, kaasa arvatud pealt lahtine katuseplatvorm rinnatisega, oli kolm. Platvorm sai, muide, peagi telliskatuse. Keldrit kasutati laskemoonalaona. Sellest veelgi allpool asetses tsentraalne võlvialune, kuhu kogunes äravooluvesi. Imposantse iseseisva kaitserajatis diameeter oli 11 sülda, välismüüri kõrgus ulatus 39 ja pak-

⁷ Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. 1-ster Band. Riga, 1774, 337, 338, 357, 358.

⁸ Revalische Wöchentliche Nachrichten, 1790, 20. May.

⁹ Kenkmaa, R., Vilbaste, G. Tallinna bastionid ja haljasalad, 46, 47.

¹⁰ Foelkersahm. Die Anwesenheit der englischen Flotte in der Ostsee und vor Reval im Jahre 1801. Libau, 1854, 18, 19.

¹¹ Kenkmaa, R., Vilbaste, G. Tallinna bastionid ja haljasalad, 48; Tallinna ajalugu 1860-ndate aastateni, 356.

¹² Полное собрание законов Российской Империи, с 1649 года. XXXVII, 1820—1821. 1830, 404—405.

sus 5 jalani, nii sama paks oli katuslagi. Torni ümbritses 5 sülla laiune kraav, mille ees oli glassii.¹³ 1834. aastal murti allkorruse püssilaskeavade asemele suurtükiambrasuurid.¹⁴ Siiski oli Valge torn sellisena vaid tunnistus Venemaa fortifikatsioonikunsti mahajäämusest, kujutades enesest keskaegse kindlusarhitektuuri järelkaja.

Tollal oli maailmas juba mõndagi kõnealustes probleemides muutunud. Sõjandusteoreetikud E. L. von Aster ja K. von Clausewitz olid taibanud, et kindlused peavad osutama aktiivseiks lahingutegureiks igas mõttes (mitte olema üksnes taganejate varjupaigaks või ründe ettevalmistuspositsioonideks). Prantsuse ja Vene kindral H. Jomini ei pidanud üldse oluliseks kindlusrajatise suurust, vaid selle strateegilist asendit. Erilist tähelepanu fortifikatsioonipõhimõtete uuendamisele pühendasid sakslased, töötades umbes 1815. aastaks välja nn. uuspreisi süsteemi. Viimane toetus eelkõige kindlustusteoreetiku M. R. de Montalembert'i ideedele, mis Prantsusmaal olid tähelepanuta jäänud. Hakkas domineerima kindlusrajatiste kaarjas frontaaljoon, olulisele kohale seati tsitadellide tagalakaitseehitised. Üldskeemis domineeris tugev keskne tsitadell, piiratud fortidega.¹⁵

Just nimetatud süsteemile toetus järjekordne Tallinna kaitsekava, mille 28. veebruaril 1828 signeeris Nikolai I. Vastavalt sellele pidi Toompeast saama kesksitadell, läänest pidid seda kaitsma neli vähemat tsitadelli. Mõte oli kasutada kaitseotstarbel teatud määral Lasnamäe klinti. Nimetatud tsitadellid pidid asuma Tõnismäel, Paldiski maantee alguses, praeguse Kalinini ja Graniidi tänava ühinemiskohal ning Kalamajas, kus see pidi kerkima lammutamisele määratud Läänepatarei kohale.¹⁶ Tegelikult ehitati nendest ainult üks: viimati nimetatud. Neljaks aastaks planeeritud töödega alustati 1829. aastal.¹⁷

Otsustades tööjõu järgi oluks säärane lühike aeg küllaldane. Juba esimesel aastal võis ehitamas näha umbes paari tuhat soldatit ja hulganisti palgatud eraisikuid: kiviraidureid, puuseppi, veovoormehi ja teisi. Et tsitadelli pidi ümbritsema ruumi nõudev muldkindlustus, siis osteti lisaks Läänepatarei territooriumile mitu naaberkrunti. Kuid peagi ilmnes rida tööd pidurdavaid tegureid, sest projekteerijad ei olnud arvestanud kõiki kohalikke tingimusi. Nii valmis Kaitsekasarmuks e. Patareikasarmu nimetatud kompleks alles 1840. aastal ja maksis üle kolmandikmiljoni hõberubla.¹⁸

Ehitis meenutas põhiplaani sekstanti, mille kolmekorruselist frontaalhoonet nimetati goržiks (pr. *gorge*), kaht kahekorruselist siseõuega radiaaltiiba lünetiks ning lünetiteraviku ette jäävat kaarjat ühekorruselist hoonet mortii ripatareiks. Nagu öeldud, piiras seda kõike muldvall, millest seespool asus nn. kuivkraav. Pääsu viimasesse takistasid mere poolt ühekorruselised õlakaponiirid. Lünetiõuele viis ainult kaks tunneljat väravkäiku lünetitiibade goržipoolsetes otstes. Hästi oli läbi mõeldud flankeeriva tule süsteem niihästi maa- kui ka mereküljel. Gorži frontalseinas oli kolm nn. pooltorni (poolringikujulise põhiplaaniga ehitist), mis oma põhitstarbeld olid küll käimlad, ent võimaldasid sõjalaulukorras efektiivselt kaitsta tsitadelli flankeerivate suurtükkide jaoks sisse raiutud ambrasuuride kaudu. Gorži iga korrus jagunes 24 võlvitud lahingukambriks e. kasematiks, mis ulatusid risti läbi hoone õuemüürist välismüüriini. Seal elasid ka suurtükimeeskonnad. Lisaks oli goržikorruste otstes igaühes kolm

¹³ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 481, l. 239; s. 920, l. 41p; s. 1157, l. 1; f. 79, n. 2, s. 438 (projekt); s. 442 (projekt).

¹⁴ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 643, l. 6p; f. 79, n. 2, s. 446 (projekt).

¹⁵ Text Book of Fortification and Military Engineering. Part I. London, 1878, 180–186; Part II, 197.

¹⁶ *Alamaa, E., Kivi, A.* Tallinna linna asustus- ja ehitusajaloolisi materjale. VI. Tln., 1966, 64.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 481, l. 65, 65p, 253p, 266p, 281.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 481, l. 251p, 252p; s. 483, l. 1p–3p; s. 920, l. 35p.

kolmnurkse põhiplaaniga lahingukambrit. Järelikult oli goržis kokku 90 kasematti. Samuti olid kasematid lünetitiibades (tõsi, mitmes eri suuruses ja kujus) ning mortiiripatareis (seal 6).¹⁹

Kaitsekasarmu mastaape iseloomustab tabel. Kahtlemata paistab silma lünetitiiva I ja II korruse mõõtmete erinevus. Asi on selles, et valdav osa lünetiõuest, välja arvatud goržiga külgnev nn. paraadiplats, oli ümbritsevast maapinnast mõnevõrra kõrgem. Nii jäi lünett õuepoolses osas ühe-, väljast aga kahekorruseliseks.

Mõningaid Kaitsekasarmu mõõtmeid arhivaalide järgi *

Tsitadelli osa	Mõõtmeid	
Gorž	Sisekülje pikkus	116 sülda
	Siseküljest välisküljeni (laius)	9 s. 1 jalg
	Merepoolse seina paksus	6 j.
	Välismüüri kõrgus maast katuseni	7 s.
	Kasemativaheliste seinte paksus	5—5½ j.
	Korrustevahelise lae paksus mere pool	4½ j.
	Korrustevahelise lae paksus õue pool	2½ j.
Katuslae paksus kogu ulatuses	4½ j.	
Olakkaponiir	Pikkus	4 s.
	Laius	2 s. 4 j.
	Müüri kõrgus maast katuseni	1 s. 5 j.
Lünetitiib	Väliskülje pikkus	59 s.
	I korruse laius	2 s. 2 j.
	II korruse laius	5 s.
	Välismüüri kõrgus maast katuseni	4 s. 1 j.
	Õuepoolse müüri kõrgus	2 s. 3 j.
	Välismüüride paksus	4½ j.
Katuslae paksus	3½ j.	
Mortiiripatarei	Frontaalseina pikkus	23 s 2 j.
	Frontaalseina paksus	6½ j.
	Kõrgus maast katuseni	1 s. 5 j.
	Lahingukambri (kasemati) pikkus	3 s. 4 j.

* ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 35p—39p; n. 2, s. 166, 171, 176, 188, 217.

Kui Kaitsekasarm oli valminud, hakati seda rahu ajal kasutama garnisoni tavaliste eluruumidena. Mõned lünetitiiva kasematid ehitati ümber ohvitserikortereiks, hoonesse asutati laatsaret, paigutati supikatlad ning suured leivaahjud. Laskeavad klaasiti ja tsitadellist oli saanud kasarm 1842. aastaks. Suurtükid konserveeriti ja asetati ladudesse.²⁰

Sama aasta maikuu algas kaevu puurimine lünetiõuele, suurte raskustega kestis see kuni 1846. aastani.²¹ 1847. aastal vooderdati kogumisbassein graniidiga ja ehitati sõõrjas massiivne graniitpiire²², mis praegu ümbritseb Tornide väljakul kujur J. Raudsepa fontääniskulptuuri «Naine vaagnaga» (pronks, 1936). Kasarmukaev nimelt likvideeriti seoses uue hoone püstitamisega kodanlikul perioodil.

Aastail 1826—1830 ehitati kapitaalselt ümber Topeltpatarei, mis sai ühtse korraliku alusrajatise. Praktiliselt uus kaitseehitis oli paekivist, võlvagedega. Pikkus 5 sülda 2 jalga, laius 4 sülda, kõrgus vundamendist

¹⁹ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 483, l. 1p, 2p, 3p; n. 2, s. 166, 169, 172, 176, 180, 182, 191 ja 227 (plaanid ja projektid).

²⁰ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 557, l. 14, 14p, 16, 21, 38, 46, 46p, 49, 61; s. 583, l. 1, 2; s. 920, l. 36.

²¹ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 589, l. 2—17, 24, 35p, 118, 128, 129; s. 769, l. 42—49; n. 2, s. 229 (projekt).

²² ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 685, l. 1, 8, 15, 15p.

katuseni 15 jalga. Suurtükke paigaldati 44, nende tarvis oli nüüd 6 laske-moonakeldrit. Järjekordsed tugevdavad ümberehitused leidsid aset aastail 1834—1853, mil muu hulgas paekiviseinad said poleeritud graniidist välisvooderdise. Massiivsele kaitsekorrusele ehitati lahtine kaitseplat-vorm.²³

Paljassaare tähtkantsi renoveeriti samuti 1834. aastal: uuendati brust-verit, ehitati püssirohukelder (palgid, muldkate) ja kuulikuumutusahi. Samalaadsed tööd toimusid Idapatareis Maarjamäel, Kadrioru patareis ning ka Stuarti reduudil.²⁴

Aastal 1849 töötati Peterburis välja Tallinna kaitse täiendava projekti algvariant, mille tsaar pärast lõplikku valmimist signeeris 1852. aasta algul. Põhitähelepanu oli pühendatud uue kaitseehitise Väikese tsitadelli rajamisele. Nagu seletuskiri ütleb, pidi see kaitsma sadamat ja rannapata-reisid linna vastu, s. t. arvestati võimalust, et linna elurajoonid võivad lan-geda vaenlase kätte. Kuid tsitadelli taheti kasutada samuti rannapatareide tule toetajana. Kuigi nimetuses esineb omadussõna *väike*, oli kavatsus suur. Keskaegse linnamüüri põhjapoolne osa ühes kaitsetornidega pidi kujunema tsitadelli seinandiks. Nähti ette neli patareid tulistamiseks piki vanalinna tänavaid; loomulikult oli vaja ehitada uusi tugevaid kaitse-müüre, kaponiire jne. Suur Rannavärv tuli sulgeda ja kõik tsitadelli ter-ritooriumile jäävad hooned lammutada. Rajatise tuumiku pidid moodus-tama Skoone ja Suure Rannavärava bastion, kõik senised muldkindlustus-ed nende ees kästi tasandada ja ümber kujundada glassiideks. Ühtlasi nähti ette Stuarti reduudi ja Kesselpatarei kui tsitadelli eelkindlustuste renoveerimine. Kavatsusele aga tõmbas kriipsu Krimmi sõja algus.²⁵

Tundub paradoksaalne, et samal ajal kui Väikese tsitadelli mõte maha maeti, algas uute rannapatareide rajamine ja vanade korrastamine. As-jasse süvenemine näitab peagi õiget tuuma: mahukas fortifikatsioonitöö ühe hiidobjekti kallal nõudnuks aega, kaitse organiseerimine mõttekalt paigutatud väikeobjektide abil aga oli ruttu läbiviidav.

Tallinna sõjaväekomandant sai oktoobrikuus 1853 kiire korralduse seada kõik rannapatareid lahinguvalmis.²⁶ Varsti hakkasid Tallinna Inse-nerikomando ülemale laekuma Sõjaministeeriumi Inseneridepartemangu täpsustavad käskkirjad. Neis nimetatud objekte vaadeldagu igaüht oma-ette.

Kaitsekasarm tuli uuesti relvastada, ehitada goržikorrustele kuulikuu-mendusahjud, varustada muldvallid kaitstud väravatega, puistata katus-laele kahe jala paksune liivakiht, maha raiuda ümbruskonna puud, eemal-dada lahingukambritest sinna kasarmupäevil tehtud vaheseinad jne. Mortiiripatareile kästi peale ehitada korralik lahtine kaitseplatvorm brust-veriga. Viimati nimetatud korraldus laekus siiski alles sügisel 1854, kuid täideti sedamaid. Ühtlasi ehitati üks põhikorruse lahingukambreid ümber laskemoonalaoks, mis laeluugi abil ühendati kaitseplatvormiga. Tellis-brustveri kõrgus oli 6½ jalga ning selles 15 suurtükiambrasuuri ja 36 püssilaskepilu. Põhikorruse suurtükilaskeavadest enamik müüriti kinni, sest need osutused otstarbetuks: vastavalt erikorraldusele oli mortiiiripata-rei ette ehitatud laskepiludega kõrge palissaad.²⁷

Kaitsekasarmut läänest piiravale glassiile kerkis oktoobris 1854 nn. Kahekorruseline patarei. Nagu nimetus ütleb: oli tegemist kaheastmeliselt paikneva suurtükipositsiooniga: alumisel 8 ja ülemisel 4 relva. Peale selle

²³ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 40, 41p.

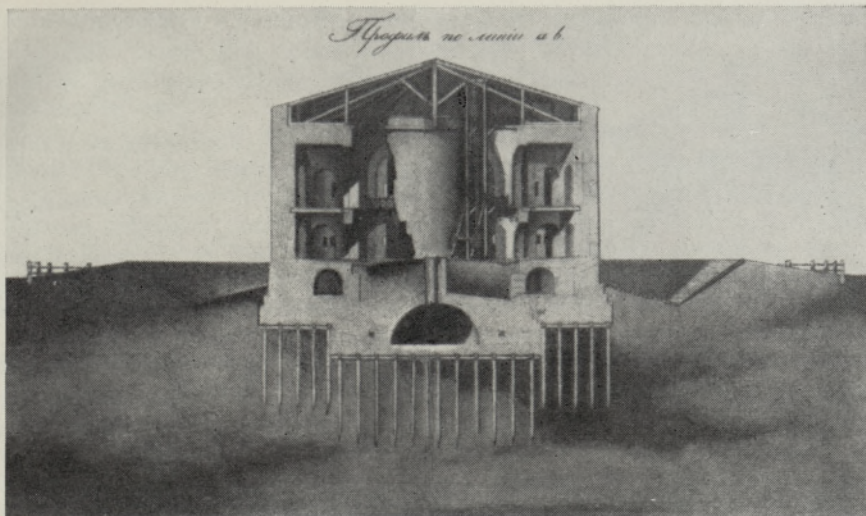
²⁴ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 30p, 32p, 42; s. 1157, l. 1p, 2.

²⁵ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 788, l. 4—7, 9, 22—34, 38, 43, 44; s. 818, l. 8.

²⁶ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 818, l. 8.

²⁷ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 818, l. 8p, 32, 68, 104; s. 832, l. 168, 343, 343p, 352, 352p; s. 837, l. 7p; s. 919, l. 7, 11p, 12p; s. 920, l. 38p, 39p; s. 925, l. 50p; n. 2, s. 132 (plaan).

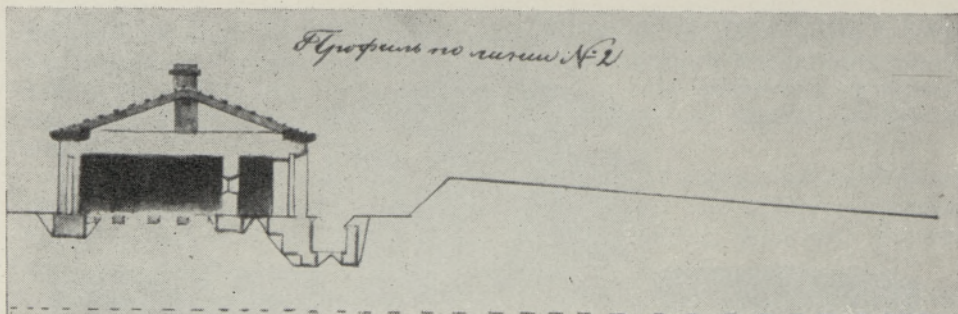

Valge torni läbilõige ehitusprojektil. Näha kaks põhilist kaitsekorrust, telliskatusega kaetud kaitseplatvorm rinnatisega, laskemoonakelder ja sellest sügavamal keskel veekogumismisvõlvialune. Tornis keskosas on vints, ümber ehitise vallikraav. (ENSV RAKA, f. 79, n. 2, s. 451.)

Tundmatu kunstniku joonis: vaade Tallinna reidilt (dateeritav 1870. aastatega). Oleviste kirikust vaataja pool, mere kaldal on gaasivabrik, edasi meres Topeltpatarei vare. Paremalt, kalda ääres on kaitsekasarm oma kolme pooltorniga.

Kaitsekasarmu mortiiripatarei läbilõige projektil. Patareid eraldab glassiist kitsas, kuid sügav kaitsekraav. (ENSV RAKA, f. 79, n. 2, s. 150.)

Vaade Kaitsekasarmu mortiiripatarei frontaalküljele 1987. aastal. Näha osaliselt kinnimüüritud suurtükilaskeavad ja Krimmi sõja päevil peale ehitatud kaitsekorruse säilmed. (Foto H. Gustavson.)

kaks laskemoonaladu ja kuulikumutusahi.²⁸ Järgmisel aastal ehitati Kaitsekasarmu teisele küljele alates valli kontreskarbist pikk nürinurgaline mullast patareipositsioon. Sõjategevuse lõppemise tõttu ei jõutudki selle relvastamiseni.²⁹

Salajane erikorraldus Valge torni kohta 13. oktoobrist 1853 nõudis kindlustuse täielikku korrastamist, kuid asja tühistas Inseneridepartemangu käskkiri 30. jaanuarist 1854. Tööd lõpetati, relvastamisest loobuti. Kui vaenlase eskaader maikuus Naissaare alla ilmus, siis andis Tallinna komandant käsu torni laskemoonakeldris riulid puruks peksta ja keskosas hävitada puust tõsteseadis. Purustusi jätkati ka järgmisel aastal kartuses, et vastane võiks torni kasutada kindlusena oma sõjalistes huvides.³⁰ Samaaegselt viidi rivist välja torni naabruses asetsev Paljassaare tähtkants.³¹

Esialgu anti korraldus loobuda ka Maarjamäe Idapatarei relvastamisest, kuid varsti lähtus kõrgemalt poolt vastupidine käsk: seada rajatis kõige kiiremas korras lahinguvalmis. Muldvalli pikendati ja kõrgendati.³² Ja 15. augustil 1854 saabusid patareisse Peterburist süüterakettrelvad koos oma leiduri polkovnik K. Konstantinoviga, kes need paigaldas. Järgmisel päeval juhatas ta igati edukalt kulgenud proovilaskmist, mille juures selgus rakettide suur laskekaugus (kuni 5 versta).³³ Lahingtegevuses raketrelvad ei osalenud.

Kadrioru vana patarei laskemoonakeldri asemele ehitati uus ja avaram, remonditi kuulikumendusahju ning tõsteti brustveri kõrgust 7 jalani — see toimus suvel 1854.³⁴ Katelpatareis tehti põhjalik remont ja positsiooni muldkehand sai graniitkatte.³⁵ Topeltpatarei saatus aga osutus kurvaks. Aastal 1854 käis seal elav ehitustegevus — avardati laskemoonakeldreid, paigaldati kaks kuulikumendusahju, suurendati meeskonda arvuliselt. Kuid nagu näha ühest ettekandest, mis dateeritud sama aasta 4. mail, oli proovilahinglaskmine lõppenud fiaskoga: müüritis hakkas pragunema ja isegi varisema. Järgmisel aastal jõuti otsusele, et Topeltpatarei võib kergesti vaenlase kätte langeda. Kõik veerand tuhat sõjaväelast koliti sealt välja; seepeale võeti ette põhjalik purustustöö: lammutati teine korrus ja kuulikumutusahjud, lõhuti allkorruse võlve, seinu ja ambrasuure.³⁶

1854. aastal kerkis ka uusi patareisid, mida järgnevas nimetatagu linnulennult. Kadrioru uus patarei kujutas enesest primitiivset puitvooderdisega muldpositsiooni. Selle 40 sülla pikkuse valli taga seisis 18 suurtükki, kaks kuulikumutusahju ning laskemoonakelder.³⁷ Nagu teisedki samal ajal ehitatud patareid, nii oli ka Üksarvepatarei lihtne muldrajatis. Esialgu nimetati seda Mortiiripatareiks (mitte samastada Kaitsekasarmu samanimelise osaga!), mis viitab kasutatud relvaliigi vahetumisele. Üksarvepatarei juures asus kaks laskemoonakeldrit.³⁸ Merepatarei õigustas oma nime, olles rajatud 55 sülla kaugusele kaldast madalasse vette kivilasudele. Massiivsel palkplatvormil asus 8 suurtükki, nende ees kruusast rinnatis, mille pikkus oli 21 sülda, ülaosa laius 14 jalga ja maksimaalne kõrgus veepinnast 11¹/₂ jalga. Meeskond elas kaldabarakis.³⁹ Merepata-

²⁸ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 832, l. 323, 335; s. 837, l. 10.

²⁹ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 35p.

³⁰ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 818, l. 68; s. 920, l. 42.

³¹ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 42p.

³² ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 818, l. 68; s. 920, l. 30p.

³³ Das Inland, 1855, 5. Sept.

³⁴ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 818, l. 167p.

³⁵ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 33p.

³⁶ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 832, l. 190; s. 837, l. 9p, 180; s. 920, l. 40, 41p.

³⁷ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 818, l. 133, 134; s. 837, l. 9.

³⁸ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 32p.

³⁹ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 837, l. 76; s. 920, l. 31p.

reiga samal põhimõttel oli ehitatud Õppepatarei (nimi viitab artilleristide väljaõppele sõjapäevil), kaugus rannast 65 sülda.⁴⁰ Kummagi ette oli ehitatud palkidest jääkaitsed, sarnased jõesildade ees olevaile. Mere- ja Õppepatareisse viis kaldalt kummassegi spetsiaalne tee.⁴¹

Kõik need patareid asusid Kadrioru rannas, nüüdse Leineri tänava otsa kohalt kirdes. Reidi lõunakaldale ehitati Narva üksarvepatarei 6 suurtüki ja kahe laskemoonakeldriga (algul nimetati seda krundiomaniku nime järgi Gloy patareiks). Sellest Narva maantee suunas kuhjati üles Narva suurtükipatarei 6 suurtüki ja ühe kuulikumutusahjuga. Härjapea jõe suudme piirkonda tuli Veejuhtmepatarei (piki praegust Vesivärava tänavat kulges tollal puhta vee juhe sadamasse) nelja suurtükiga.⁴²

Sadam ise muudeti suure tulejõuga kindlustuseks, kuhu ehitati vähe- maid patareisid ning paigutati ridamisi suurtükke muulirinnatiste taha.

Sadamast lääne suunas, kohe Kätelpatarei naabrusse ehitati 7 suurtükiga Baranovi patarei, kus oli ka omaette laskemoonakelder. Edasi paar jalga vahet ning kohe algas Admiraliteedipatarei kaitsevall 12 suurtüki, kahe kuulikumutusahju ning kahe laskemoonakeldriga.⁴³

Praeguse Suur-Patarei tänava kaugemas osas sulges selle käidava tee kahe suurtükiga Kõismäe üksarvepatarei.⁴⁴

Ehitati teisi objekte. Plaanidel ja dokumentidel on näha põhja pool Hundikuristiku oja kaht relvastamata ložementi (lihtsat patareipositsiooni). Näituseväljaku kohal varulaskemoonaladu. Tähelepanu väärib nn. ujuvpalissaad (pikkus 75 sülda ja platvormi kõrgus veepinnast 7½ jalga). Seda parvedele toetuvat ehitist võis taktikalistel vajadustel alati ümber paigutada. Palissaadile pääses piki samuti parvedele ehitatud laudteed (pikkus 50 sülda ja laius 10 jalga).⁴⁵

Vaenlane lahkus Tallinna alt oktoobris 1854 ja tuli taas järgmisel kevadel. Nagu eelmisel aastal, nii jäi nüüdki tulevahetus kesiseks. Kaldapatareid olid põhiliselt paika pandud, kuid see ei välistanud vajadust patareisid veelgi juurde ehitada.

Suhkruvabriku lähistele Maarjamäele lisandus Sapööripatarei laskemoonakeldri ja kuulikumutusahjuga, vabriku merepoolse kivimüüri taha paigutati mõned mortiiRID. Kuid tegemata jäi kavatsetav Maarjamäe reduut.⁴⁶ Kaldakõrgendikule vastu Paljassaart ehitati kahe laskemoonakeldriga muldkindlustus kummalise nimega Edukas patarei (батарея удачная)⁴⁷, mille täpset asupaika seni pole olnud võimalik kindlaks määrata. Wachteni patarei praegusel Suur-Patarei tänaval õnnistati sisse 5. juunil 1855 täielikult relvastatuna.⁴⁸ Siin tuleb silmas pidada kaht momenti: 1) mainitud patarei näol ei ole tegemist moderniseeritud Kõismäe üksarvepatareiga, sest viimane oli umbes 100 m Kaitsekasarmu pool ja selleks ajaks likvideeritud, ja 2) ei tohiks enam kasutada tõlkenime Vahipatarei, sest nimetus on tuletatud krundi annetaja kindralleitnant Wachteni perekonnanimest.

Viimased vaenlase sõjalaevad lahkusid siinsetest vetest 5. novembril 1855. Nii mõnigi patarei likvideeriti kohe, kuid osa kindlustustöid jätkus. Teatavasti kustutati Tallinn 1857. aastal kindluslinnade nimekirjast ja maapoolsed kindlustused anti 1858. aasta algul üle kubermanguvalitsusele, kes need siis Toompea ja all-linna vahel jaotas. Merepoolne kaitsevöönd

⁴⁰ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 33p.

⁴¹ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 832, l. 358.

⁴² ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 837, l. 79, 84; s. 920, l. 33p.

⁴³ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 837, l. 79p; s. 920, l. 34p.

⁴⁴ ENSV RAKA, f. 79, n. 2, s. 127 (kindlusehitiste üldplaan).

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 837, l. 76p, 77, 77p.

⁴⁶ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 832, l. 356p, 357; s. 920, l. 31p.

⁴⁷ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 920, l. 39p.

⁴⁸ Das Inland, 1855, 20. Juni.

demilitariseeriti 1867. aastal. Juriidiliselt loetakse Tallinna kindluse likvideerimispäevaks 12. jaanuari 1864, mil keiser vastava käsu signeeris.⁴⁹

Kokkuvõtvalt võib väita, et Tallinna rannakaitse oli käsitletav etapil rahuldav, isegi arvestatav. Seda tõendab kaks asjaolu: 1) vaenulike merejõudude ettevaatlikkus ja passiivsus, tingitud siinsete patareide tulejõust, ja 2) otseste merelahinguliste aktsioonide nurjumine samal põhjusel, kuigi väga olulist ja otsustavatki osa mängis kohaliku sõjalaevastiku tegevus, näiteks 1790. aastal.

Millist tähelepanu linna kaitsmisel just merepoolsele lõigule pühendati, ilmneb paarist arvust 1854. aasta dokumentides: Tallinnas ülesseatud 556 suurtükist oli rannakaitseks määratud 464.⁵⁰ See aga on ligikaudu 85%.

Kahjuks on meie päevini säilinud väga vähe siin vaadeldud rajatistest. Nii on täielikult kadunud Krimmi sõja aegsed primitiivsed patareid ja kõik väiksemad patareid 18. sajandini välja. Sadamablokhausist ja Sadamatornist on vähe teada. Taastatud kujul on olemas Paks Margareeta, kuid selle lähedased muldkindlustused on olulisel määral aja ning inimkäte mõjul kannatada saanud. Mainitagu siiski, et Stuarti reduut pole täielikult hävinud, nagu on arvatud, vaid alles on jäänud selle läänepoolne faas. Kaitsekasarmut on korduvalt ümber ehitatud, sealne mortiiripatarei laguneb. Valgest tornist on järel armetu vare. Pole jälgegi Miiduranna ja Paljassaare tähtkantsist, ainult Naissaarel on see üsna hästi säilinud. On ülim aeg ja vajadus võtta kaitse alla kõnealuse perioodi kindlusrajatised kui väga omalaadsed ja haruldased.

⁴⁹ Полное собрание Законов Российской Империи. Собр. II, XXXIX, отд. 1. 1864. СПб., 1867, 44, 45 (N. 40 483).

⁵⁰ ENSV RAKA, f. 79, n. 1, s. 852, l. 3p—7.

Esitanud V. Maamägi

*Eesti NSV Riikliku Agrotööstuskomitee
Liha- ja Piimatööstuse Konstrueerimis-
ja Tehnoloogiabüroo*

Toimetusse saabunud
30. III 1987

Хейно ГУСТАВСОН

О БЕРЕГОВОЙ ОБОРОНЕ ТАЛЛИНА ДО 1864 ГОДА

К первым объектам береговой обороны Таллина можно отнести некоторые средневековые сооружения вблизи гавани. В 1710 г., сразу после сдачи города войскам Петра I, началось строительство порта, а также береговых батарей как в непосредственной близости от города, так и на островах Найссаар, Вяйке-Пальясаар и на полуострове Виймси. В течение последующих лет новые батареи возводились одна за другой. Следующий активный этап в строительстве оборонных объектов начинается с 1820-х годов. На о-ве Вяйке-Пальясаар возводится т. н. Белая башня (1821—1824), в Таллинской бухте — Оборонительная казарма (1829—1840), которая стала настоящей морской цитаделью. В 1854—1855 гг., во время Крымской войны, неприятельский военно-морской флот дислоцировался около о-ва Найссаар. Остров был оккупирован врагом. В связи с этим возникла острая необходимость в строительстве новых береговых батарей, а также в реконструкции существующих. В те времена система оборонительных сооружений насчитывала более 550 орудий разных калибров, из них на береговые батареи приходилось около 85%. Необходимо отметить, что летом 1855 г. здесь размещалось и ракетное оружие, изобретенное К. И. Константиновым, для поджигания неприятельских кораблей. Дальность полета ракет достигала пяти верст. Таллинская крепость была упразднена по указу Александра II в начале 1864 г.

*Государственный агропромышленный
комитет ЭССР, Конструкторско-технологическое
бюро мясной и молочной промышленности*

Поступила в редакцию
30/III 1987

KÜSTENSCHUTZ TALLINNS BIS 1864

Als erste Küstenbefestigungen Tallinns dürfte man wohl schon einige mittelalterliche Bauten ansehen (den Hafenturm, die Dicke Margarethe, das Blockhaus im Hafen), später gehörten dazu auch die nördlichen Wallbefestigungen der Stadt. Nach der Kapitulation Tallinns im Jahre 1710 entstanden einige neue Batterien in unmittelbarer Nähe der Stadt und drei Sternschanzen auf den Inseln Naissaar, Väike-Paljassaar und der Halbinsel Viimsi. Eine Renovierung der Küstenbatterien fand Anfang des 19. Jh. statt, es wurden auch einige neue dazugebaut. 1821—1824 wurde der Weiße Turm auf der Insel Väike Paljassaar errichtet und 1829—1840 anstelle der früheren Westbatterie die sog. Verteidigungskaserne.

Während des Krimkriegs lag die feindliche Flotte (1854 u. 1855) bei der Insel Naissaar vor Anker. Dies führte zu durchgreifenden Fortifikationsmaßnahmen. Alle bestehenden Werke wurden aufs Neue bewaffnet und verstärkt, es entstanden auch mehrere neue Batterien. In allen Kampfständen Tallinns zählte man 1854 über 550 Geschütze, etwa 85% davon dienten dem Küstenschutz. Es sei auch erwähnt, daß es hier 1855 eine Brandraketenbatterie gab. Laut einem Ukas des Zaren wurde die Tallinner Festung 1864 liquidiert.

*Technologisches und Konstruktionsbüro
der Fleisch- und Milchverarbeitenden
Industrie des Agrarindustriekomitees
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 30. März 1987